

Beata Nowogońska

RENEANS WŁOSKI W DWORACH OBRONNYCH ŚRODKOWEGO NADODRZA

Na przestrzeni dziejów tereny Środkowego Nadodrza wchodziły w skład różnych organizmów państwowych i administracyjnych. Krzyżowały się tutaj wpływy kultur z Polski, Niemiec, Czech, a odbiciem powikłanych losów są formy wznoszonych budowli, na przykład dworów renesansowych. W Polsce renesans pojawia się dość wcześnie i co więcej – w wyniku bezpośrednich kontaktów z Włochami¹. Przenikanie renesansu włoskiego do szerokich sfer szlachty polskiej przypada na okres już od drugiej połowy XV wieku do połowy wieku XVI². W Niemczech natomiast rozwój architektury renesansowej ma miejsce dopiero w drugiej połowie XVI wieku³. Konflikt Marcina Lutera z Kościołem spowodował, że architektura pochodząca z katolickich Włoch była niepopularna⁴. W dzielnicach o większości protestanckiej przeważały formy renesansu francuskiego i niderlandzkiego⁵. W krajach niemieckich o większości katolickiej oraz w krajach austriackich, Czechach, renesans włoski jednak nie napotykał przeszkód.

W XV–XVI wieku na terenie Środkowego Nadodrza wybudowano kilkanaście dworów (Ryc. 1). Budynki te pełniły wówczas funkcje obronnych siedzib szlacheckich. Na wzór renesansu włoskiego obiekty te charakteryzowały się uporządkowaną formą, harmonią i szlachetną prostotą. Elewacje

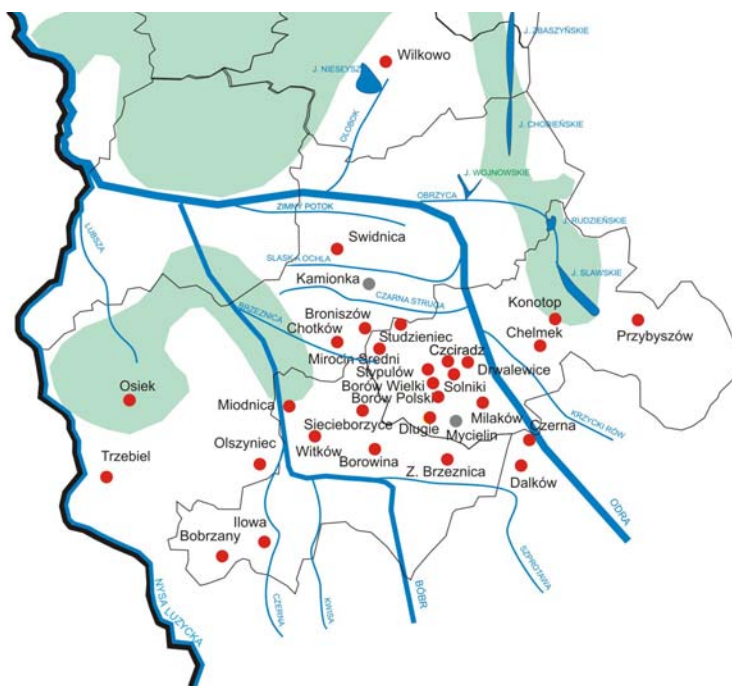
¹T. Broniewski, *Historia architektury*, Wydawnictwo im. Ossolińskich, Wrocław 1990, s. 321. Autor wymienia nazwiska architektów włoskich, np. Filippo Buonacorsiego, którzy osiedlili się w Krakowie w XV wieku. Dopływ włoskich malarzy, rzeźbiarzy, architektów, poetów, muzyków do Polski stał się zjawiskiem masowym po ślubie (w roku 1518) Zygmunta Starego z Boną Sforzą, księżniczką Mediolanu.

²T. Broniewski, tamże, s. 322. Renesans w architekturze polskiej w literaturze dzielony jest na trzy okresy. Przenikanie renesansu włoskiego do sfer szlachty przypada w drugim okresie, kiedy to następuje szerokie upowszechnienie stylu.

³T. Broniewski, tamże, s. 313.

⁴A. Miłobędzki, *Zarys dziejów architektury w Polsce*, Wiedza Powszechna, Warszawa, 1978.

⁵W. Koch, *Style w architekturze*, Wydawnictwo Bertelsmann Publishing, Warszawa 1996, s. 309.

Ryc. 1. Rozmieszczenie dworów renesansowych na terenie Środkowego Nadodrza.

zdobiły pilastry lub półkolumny tworzące rytmiczny podział pionowy. Poziomy podział elewacji powstawał dzięki gzymsom oddzielającym poszczególne kondygnacje oraz umieszczanym na wysokości podokienników. Mury często pokryte były rustyką wykonaną w ciosie lub tynku. Otwory okienne rozmieszczane były bardzo regularnie, wszystkie miały jednakowe wymiary, zamknięte były najczęściej półkoliście, rzadziej nadprożem prostym. Elewację frontową często ożywiał centralny portyk związany z murem fasady lub wolnostojący.

Wzorem wczesnorenesansowej architektury florenckiej również na terenie Środkowego Nadodrza stosowane były krużganki wokół wewnętrznego dziedzińca (np. dwór w Miodnicy, Bobrzanach, Siecieborzycach, Borowinie).

W XVI wieku powszechne stało się sklepienie kolebkowe z lunetami. Stropy wyższych kondygnacji były drewniane nagie ze zdobionymi belkami. Zaczęły wówczas pojawiać się sufity (nazwa pochodzi od włoskiego „soffitto”) wykonane z desek przybitych od spodu do belek pokrytych warstwą wyprawy wapiennej lub gipsowej narzuconej na warstwę trzciny⁶.

⁶T. Broniewski, *Historia architektury*, Wydawnictwo im. Ossolińskich, Wrocław 1990, s. 280.

Rzuty budynków były szeroko rozplanowane w zwartej bryle. Na terenie Środkowego Nadodrza renesansowe dwory zakładane były według czterech układów przestrzennych. Najczęściej spotykane jest założenie dwutraktowe z sienią przelotową na osi (np. dwór w Trzebielu, Chotkowie, Jerzmanowej, Żukowicach). Licznie występuje również układ dwutraktowy z sienią na głębokość jednego traktu. W grupie tej wyodrębniają się założenia z wieżą (w Czernej, Miałkowie) i bez wieży (w Brzegu Głogowskim, Jakubowie, Miocinie Średnim). Trzeci typ założenia prezentuje dwór trzytraktowy o rzucie zbliżonym do kwadratu, posiadający często mały dziedziniec (w Borowinie, Jeleninie, Czciradzu, Siecieborzycach). Odrębny typ przedstawiają dwory złożone z dwóch jednotraktowych skrzydeł zestawionych ze sobą z dużą sienią w złączeniu (w Świdnicy, Broniszowie). Komunikacja między traktami odbywała się przez szerokie, o fazowanych narożach, otwory drzwiowe sklepione łukiem odcinkowym.

Znaczny wpływ na architekturę budynków na Środkowym Nadodrze miały nurty niemieckie. Renesansowe niemieckie budownictwo świeckie cechuje więcej czynników obronnych niż budownictwo francuskie. Zamki, dwory i pałace zakładano na szerokim prostokącie z wewnętrznym dużym dziedzińcem pośrodku. Narożniki zewnętrzne budynków zaopatrzone były w cztery cylindryczne wieże. Charakterystycznym elementem niemieckiej architektury renesansowej były również arkadowe krużganki, ozdobne portale i obramienia okien⁷.

Poniżej przedstawiona jest krótka charakterystyka wybranych szesnastowiecznych dworów znajdujących się na terenie Środkowego Nadodrza. Prezentacja przykładowych budynków pozwoli na bardziej dokładne zobrazowanie architektury renesansowej na Środkowym Nadodrze.

W dobie renesansu zjawiskiem powszechnym było fortyfikowanie dworów. Dwór obronny w Miodnicy wzniesiony został w pierwszej połowie XVI wieku na reliktach otoczonej murem i fosą średniowiecznej siedziby rycerskiej. Na części murów obwodowych zbudowano z kamienia i cegły trzy skrzydła dworu. Powstały w ten sposób trapezowy dziedziniec zdobiony krużganki umieszczone w środkowym skrzydle. Każde ze skrzydeł budynku jest dwukondygnacyjne przykryte dachem dwuspadowym. W trakcie przebudowy w XIX wieku⁸ został zmieniony amfiladowy układ komunikacyjny, większość otworów okiennych powiększona, a w skrzydle południowym został dobudowany ganek z balkonem. Z pierwotnego założenia pozostały sklepienia kolebkowe i kolebkowe z lunetami w piwnicach. W narożniku południowo-

⁷T. Broniewski, tamże, s. 314.

⁸Karty Ewidencyjne - archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Zielonej Górze.

zachodnim zachowały się najstarsze otwory okienne, przesklepione łukiem odcinkowym o sfazowanych narożach. W elewacjach znajdują się ślady otworów strzelniczych i latrynowych wykuszy.

Dwór w Chotkowie (Ryc. 2), usytuowany pośrodku czworobocznego wzniesienia, otoczony był murem z czterema bastejami na narożach i fosą. Budynek wzniesiony został w pierwszej połowie XVI wieku z kamienia i cegły. Dwór, zwrócony fasadą na południe, jest trzykondygnacyjny. W wyniku przebudowy w XVIII wieku budynek uzyskał barokowy wystrój elewacji, a basteje zostały podwyższone do formy cylindrycznych wież⁹. Obecnie fosa jest tylko częściowo nawodniona przepływającym strumykiem, a spośród czterech wież zachowały się tylko dwie na narożach od strony południowej.

Ryc. 2. Dwór w Chotkowie.

W pierwszej połowie XVI wieku w wyniku rozbudowy wieży rycerskiej wzniesiono, według projektu włoskiego architekta Alberto Antoniego z Urbino¹⁰, dwór w Świdnicy. Budynek otoczony fosą był murowany, piętrowy dwuskrzydłowy. W XIX i XX wieku dwór był kilkakrotnie przebudowywany. Do dzisiaj zachował się renesansowy portal wejściowy zwieńczony trójkątnym przyczółkiem.

Na fundamentach średniowiecznej wieży rycerskiej w Bobrzanach w połowie XVI wieku zbudowany został dwór obronny. Początkowo powstała budowla trójskrzydłowa z murem kurtynowym z bramą wjazdową i brukowa-

⁹tamże

¹⁰tamże

nym dziedzińcem¹¹. W zachodnim skrzydle mieścił się piętrowy, arkadowy krużganek. Naroża budynków zostały wysunięte w postaci prostokątnych baszt. W drugiej połowie XVI wieku od strony zachodniej dobudowano dodatkowe skrzydło oraz budynek bramny.

Dwór w Borowinie (Ryc. 3) zbudowano w połowie XVI wieku. Budynek zwrócony był fasadą na zachód, murowany z kamienia i cegły, dwukondygnacyjny, założony na rzucie prostokąta. Wejście prowadzi przez kamienny, dwuprzęsłowy most przerzucony przez pierwotnie nawodnioną, a obecnie suchą, fosę otaczającą budynek. Dwór był kilkakrotnie rozbudowywany. Do najstarszych skrzydeł – północnego i zachodniego – w drugiej połowie XVI wieku dobudowano południowe, w XVIII – wschodnie skrzydło¹². Wszystkie części budynku są tej samej wysokości, skupiają się wokół dziedzińca z krużgankami.

Ryc. 3. Dwór w Borowinie.

W połowie XVI wieku wzniesiona została siedziba właściciela w Siecieborzycach. Charakter obronny podkreślała otaczająca go nawodniona fosa. Podczas rozbudowy w XVIII wieku dwór nabrał cech reprezentacyjnych, fosa została zasypana, a budynek powiększony od strony południowej¹³. Na początku XX wieku zostały dodane neoklasycystyczne elementy architektoniczne i przybudówki.

¹¹tamże

¹²tamże

¹³tamże

Ryc. 4. Dwór w Czernej.

Renesansowa budowla w Wilkowie pochodzi z połowy XVI wieku. Obiekt usytuowany w bliskim sąsiedztwie jeziora, murowany z cegły, założony był na rzucie prostokąta. Wejście od strony północnej zdołało, zachowane do dzisiaj, renesansowy portal z pilastrami zwieńczonymi trójkątnym frontonem. Podczas odbudowy po pożarze w XVIII wieku¹⁴ dwór został powiększony od strony południowej.

W połowie XVI wieku zbudowany został dwór w Czernej (Ryc. 4). Pomimo zmian dokonywanych w trakcie remontów przeprowadzanych w XVIII i XIX¹⁵ oraz na przełomie XIX i XX wieku, budynek zachował dawny renesansowy charakter. Murowany jest z kamienia i cegły. Pierwotnie założony był na rzucie prostokąta z basztą od strony południowej, w wyniku przebudowy uzyskał urozmaiconą bryłę. Budynek jest dwupiętrowy, podpiwniczony, z wysokimi dwuspadowymi dachami i wieżą, z tarasem z gankiem w części północno-wschodniej. Piwnice nakryte są renesansowymi sklepieniami kolebkowymi. W części parterowej zachowane są trzy pomieszczenia nakryte szesnastowiecznymi sklepieniami sieciowymi; w dwóch – sklepienia krzyżowe i kryształowe. Na drugim piętrze została zachowana sala nakryta renesansowym, profilowanym stropem belkowanym, z rzeźbionym podciąganiem opartym na dwóch przyściennych kolumnach drewnianych. Południowa elewacja – frontowa – zawiera bogato rzeźbiony w piaskowcu portal z 1559 roku. Obok portalu, od strony zachodniej, znajduje się czworoboczna wieża, w górnej kondygnacji przechodząca w ośmiobok. Elewacje boczne

¹⁴tamże¹⁵tamże

zwieńczone podwójnymi szczytami renesansowymi, ujętymi w faliste spływy, dekorowanymi bogato gzymsami i lizenami.

Dwór obronny w Studzieńcu (Ryc. 5) wzniesiony został w drugiej połowie XVI wieku. Budynek otoczony był nawodnioną fosą, usytuowany na niewielkim wzniesieniu, zwrócony fasadą w kierunku północnym. Była to budowla piętrowa, podpiwniczona, założona na rzucie prostokąta, dwutraktowa z dużą przelotową sienią pośrodku. Ściany były murowane z kamienia i cegły, nad piwnicą sklepienia ceglane, nad parterem i piętrem – stropy drewniane. Po gruntownej przebudowie w XVIII¹⁶, a potem w XIX wieku, zatarty został jego obronny charakter, a podkreślona funkcja reprezentacyjna. Dwór w wyniku przekształceń otrzymał wygląd barokowy i neoklasycystyczny.

Ryc. 5. Dwór w Studzieńcu.

W drugiej połowie XVI wieku zbudowany został dwór w Broniszowie (Ryc. 6). Budynek murowany jest z kamienia i cegły, trzykondygnacyjny, założony na planie litery L z cylindryczną basztą w narożniku północno-wschodnim. Dwór otoczony był fosą. Dwa pomieszczenia na parterze przykryte są sklepieniem kolebkowym z lunetami, pozostałe – nagim belkowym stropem pokrytym bogatą stiukową dekoracją okuciową. Podczas rozbudowy w XVII wieku zatracił się obronny charakter dworu, zasypano fosę, zmieniony został wystrój elewacji. Wzorując się na pałacu w Żaganiu¹⁷ bu-

¹⁶tamże

¹⁷I. Peryt-Gierasimczuk – praca zbiorowa, *Czas architekturą zapisany*, Pań-

dynek w Broniszowie uzyskał w elewacji frontowej kamienny portal oraz inne barokowe dekoracje. W połowie XIX wieku dwór został rozbudowany. Zamykające mury pozwoliły uzyskać wewnętrzny dziedziniec, a w narożniku południowo-zachodnim dobudowana została neogotycka cylindryczna baszta zwieńczona krenelaczem.

Ryc. 6. Dwór w Broniszowie.

Siedzibę szlachecką w Iłowie zbudowano na początku XVII wieku. Początkowo była to renesansowa czterokondygnacyjna budowla z wieżą na planie zbliżonym do kwadratu z sienią przelotową na osi. Warunki obronności spełniało położenie między dwoma ramionami rzeki Czarna. Zdobienia elewacji stanowił portal z kartuszem herbowym. Na początku XVIII wieku, kiedy obiekt stał się własnością rodu Promnitzów¹⁸, nastąpiła rozbudowa rezydencji. Zgodnie z pomysłem włoskiego architekta Juliusza Simonettiego, dobudowano od strony północno-zachodniej dwukondygnacyjne barokowe skrzydło, zachowując istniejącą część renesansową. Nowe skrzydło budynku, po przebudowie nazywanego pałacem, usytuowane jest prostopadle do renesansowego dworu.

Dwór typu „plazzo in fortezza” w Trzebielu wzniesiony został w drugiej połowie XVII wieku. Późnorenesansowy obiekt otoczony był murami z cylindrycznymi basztami w narożach i nawodnioną fosą¹⁹. Dwór był dwukondygnacyjny, założony na rzucie kwadratu. W XVIII wieku nastąpiła jego

stworzona Służba Ochrony Zabytków Oddział w Zielonej Górze, Zielona Góra 1998, s. 35.

¹⁸I. Peryt-Gierasimczuk, tamże, s. 76.

¹⁹Karty Ewidencyjne - archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Zielonej Górze.

przebudowa w stylu barokowym. Budynek został wtedy przykryty dachem mansardowym, a elewacje ozdobione pilastrami, gzymsami i portalem wejściowym.

W dobie renesansu rzeźba architektoniczna stosowana we Włoszech nawiązywała do tematyki rzymskiej, jednak była bardziej delikatna od starożytniej. Najczęściej łączone były w lekkie fantazyjne zespoły formy roślinne z amforami, kandelabrami. W symetrycznych wzorach obok kwiatów, a nie-raz owoców, występują główki aniołków wypełniając, bez przeładowania, wolne pola płaszczyzn postumentów, pilastrów, fryzów. Podobne wzory dekoracyjne stosowane były w głowicach słupów, nazwane później florenckimi, które cechuje duża fantazja i swoboda twórcza²⁰. Detale stosowane w Niemczech, tzw. okuciove²¹, zaczerpnięte były z renesansu niderlandzkiego. Używane były płaskie, niezwykle drobiazgowo formy ornamentów rzeźbiarskich, nakładane na tło kamienne lub ceglane.

W dworze w Chotkowie, przy oknie na elewacji frontowej, zachowały się fragmenty ornamentu roślinnego charakterystycznego dla renesansu włoskiego. We wnętrzach dworu w Broniszowie występują renesansowe sztukaterie sufitów, a na elewacji wschodniej pozostały sgrafitta w formie harmonijnych motywów roślinnych. Renesansowe sztukaterie przetrwały także w Borowinie. We wnętrzu skrzydła północnego, pośrodku sufitu umieszczony jest wieniec utworzony z pąków kwiatów, obramowany profilowaną listwą. W pomieszczeniu łączącym dobudówkę południową są bogatsze renesansowe sztukaterie. Kompozycję tworzą rozety z owoców i liści, skrócone wstęgi przewiązane kokardami. W odrestaurowanym pałacu w Świdnicy również zachowało się wiele oryginalnych elementów architektonicznych: renesansowe portale, sklepienia, kominek oraz drewniane stropy z fragmentami malowideł.

Na terenie Środkowego Nadodrza renesansowe dwory obronne budowane były już w pierwszej połowie XVI wieku. Większość z nich w późniejszych latach przebudowywano, najczęściej na barokowe rezydencje mieszkalne. Obronny charakter był zacierany, a wystrój elewacji zmieniany nowymi dekoracjami. Do dzisiaj zachowały się tylko ślady architektury renesansowej. Obecnie epoka renesansu jest uznawana za czasy burzliwego rozwoju nauki i sztuki, a architektura renesansowa jest ceniona za harmonię form, prostotę i geometryczną przejrzystość kompozycji.

²⁰T. Broniewski, *Historia architektury*, Wydawnictwo im. Ossolińskich, Wrocław 1990, s. 280.

²¹T. Broniewski, tamże, s. 314.